

PEYVRÊZÎ DI FRAZÊN NAVDÊRÎ DE (DEVOKA MÊRDÎNÊ)

Mikail BÛLBÛL*

KURTE

Frazên navdêrî hem bi awayekî pêşnavdêrî hem jî paşnavdêrî tîn modîfîyekerin ku modîfîyekerên paşnavdêrî jî yê pêşnavdêrî gelekî kompleksir in. Di vê xebatê de modîfîyekerên pêşnavdêrî û paşnavdêrî jî aliyê peyvrêziya xwe ve hatine vekolan. Modîfîyekerên weke diyarker, çendiker, nişander, rengdêr, temamker, frazên daçekî û risteyên peywendiyê, sereyan modîfîye dikin û di hin rewşan de peyvrêziya wan jî ber sedemên pragmatîk û fonksiyonî diguherin ku li ser vê guhertinê hêmanên weke prosodî, topikalîte û fokûs tesîrdar in. Bi taybetî dema ku ji yekê zêdetir rengdêr û temamker sereyekê modîfîye dikin li gor rewşa topikalîte û fokûsê, hiyerarşiyêke semantîk ava dikin ku pozîsyona nêzikbûn û dûrbûna sereyê û guhertina peyvrêziyê yek ji stratejiya vê pêvajoyê ye. Ev rewşên peyvrêziya frazên navdêrî di vê xebatê de bi daneyên ji devoka Mêrdînê û bi perspektîfeke tîpolojîk hatine ravekirin.

Bêjeyên Sereke: Frazên navdêrî, modîfîyeker, sere, devoka Mêrdînê, kurmançiya Mêrdînê

ABSTRACT

“Word Order in Noun Phrases (Mardin’s Accent)”

Noun phrases are modified both prenominal and postnominal and the postnominal modifiers are more complex than prenominal ones. This paper deals with these prenominal and postnominal modifiers in term of their word orders. The modifiers, such as determiners, quantifiers, demonstratives, complements, adpositional phrases and relative clauses, modify the head nouns due to their semantic and pragmatic situations. In that modification, there is an effect of the prosody, topicality and focus construction. Especially when more than one adjective and complement modify a head noun, they build a semantic hierarchy according to their topical and focal cases. The position of closeness/farness to a head noun and changing word order of modifiers are a part of the strategy of this process. This study analyses these cases of word order of noun phrases according to data based on Mardin’s accent from the typological point of view.

Key Words: Noun phrases, Modifiers, Head noun, Mardin’s accent, Mardin’s Kurmanji

* Xwendekarê doktorayê, Zanîngeha Zaxo/ Kurdistan/Iraq, Beşa Ziman û Edeba Kurdî. e-mail: mikailbilbil@hotmail.com

DESTPÊK

Modîfîyekerên ku navdêran ji gelek aliyan ve modîfîye dikin, ji aliyê pozîsyona sentaktîk ve pêşnavdêrî (prenominal) û paşnavdêrî (postnominal) ne. Lê di kurmancî de modîfîyekerên piştî sereyê (head noun) bêtir tên bikaranîn û bêtir komplike ne. Bi taybetî dema ku ji yekê zêdetir rengdêr û temamker tên bikaranîn û risteyên peywendiyê (relative clause) navdêran modîfîye dikin, rewşa modîfîyekeran bêtir komplike ne. Lewra eger ji yekê zêdetir rengdêr û temamker dema ku ji bo yek navdêrê be, li gor rewşên semantîk û pragmatîk pozîsyona wan ya nêzîkbûn û dûrbûna sereyê dikare biguhere. Loma jî têkiliyek di navbera hîyerarşiya wan ya semantîk û rewşa peyvrêziya wan de çê dibe ku bi taybetiyên morfolojîk sentaktîk xwe nîşan didin.

Bêguman li ser modîfîyekerên ku navdêran modîfîye dikin, ji bo kurmanciya bakur, gelek xebatên rêzimanî hene. Lê ev xebat bi awayê îndîrekt behsa rewşa wan ya sentaktîk dikin û bi qasî ku em zanin, li ser vê mijarê xebatek nîne ku rasterast hatiye kirin. Di vê xebatê de ev rewşa sentaktîk ya modîfîyekeran li gor daneyên ji devoka Mêrdînê² hatine ravekirin ku qismek dane ji xebatên sehayî ne (projeyên mastera bêtez ku pêşî hatine qeydkirin û dûvre jî hatine nivîsandin) û qismek jî yê nivîskarê vê xebatê bixwe ne ku axêverê zikmakî (native speaker) yê vê devokê ye.

A. MODÎFÎYEKERÊN KU BERÎ SEREYÊ TÊN

1. **Çendîker (quantifier):** Çendîker weke ku ji navê wê jî diyar e, ji aliyê çendîniyê ve navdêran modîfîye dikin.

a. **Çendîkera nenasyar (indefinite quantifier):**

- (1) a. *hinik* kes
- b. *gelik* zarok
- c. *hemû* zilam

b. **Çendîkera partîtif a nenasyar (partitive indefinite quantifier):** Dema ku bêjeyên weke *hinik*, *gelik*, *hemû*, *qismek*, *piçik*, *çendik* berî fraza daçekî ya "ji"yê tên, mîna çendîkera wê frazê tên bikaranîn:

- (2) a. *Hinik ji hevala* nehatini.
- b. *Gelik ji van zaroka*, feqîr in.
- c. *Piçik ji nan* ji bo me nehiştîyi.

² Li herêma Mêrdînê du devokên sereke hene. Herçend ji aliyê sentaktîk zêde ne dûrî hev bin jî bi taybetî ji aliyê morfolojîya lêkeran tiştên cuda di wan de pir in. Yek jê devoka Tûr Abdîn e ku hin herêmên navçeyên Nîsêbîn, Midyat û Stewrê dikevin ber vê devokê. Ya din jî devoka Omeriyan e ku Qoser, Dêrik, Şemrex, Mahsertê, navenda Mêrdîn û hemû beriya Mêrdînê û navçeya Serê Kaniyê ya Rihayê nêzi vê devokê diaxivin.

Ev çendîkerên weke *hinik*, *gelik*, *hemû* çawa ku berî frazên daçekî tên piştî frazên daçekî jî dikarin bên:

- (3) a. *Ji hevala hinik*, nehatini.
 b. *Ji van zaroka gelik*, feqîr in.
 c. *Ji nan piçîk*, ji bo me nehiştiyi.

Lê ev pirs dikare bê pirsîn ku çi ferq di navbera wan her du bikaranînan de heye ku di yekê de (2.a.) çendîker berî fraza daçekî tê, di ya din de (3.a.) piştî fraza daçekî tê? Bersiva vê pirsê bi peyvrêzî û fonksiyonên wê ve têkildar e. Fonksiyonên pragmatîk yên peyvrêziyê hene ku tegehên topîkbûnê (topicality) û fokûsê têkildar dikin. Weke meyleke giştî tiştên ku em dixwazin cext bikin ango derxin pêş û girîngiyê bidinê, li pêş cih digire.³ Guhertina pozîsyona hêmanan ji ber rewşên pragmatîk dikare pêk bê. Di gelek zimanan de, pozîsyona hêmanan a ber bi serê fraz û risteyê û pozîsyona ber bi dawiya fraz an risteyê, xwedî fonksiyonên semantîk in. Emma Geniušiene li ser pozîsyona ber bi pêş û ber bi paşiyê diyar dike ku pozîsyona pêşî pozîsyona herî tematîk (thematic) e û ya dawî jî ya herî rematîk (rhematic) e.⁴ (Vê *prensîba topîkbûnê* ku pozîsyona pêş îfade dike êdî em dê weke PT bi kar bînin.) Ev PT bêtir du mijaran têkildar dike ku *tema* têkildarî topîkalîteyê ye û *rema* (rhema) jî têkildarî fokûsê ye. Her wiha *topîkalîte* agahiyên kevin û fokûs agahiyên nû dide.⁵ Di kurmançî de jî tendansa hêmanên topîk ango tematîk ku em girîngiyê bidin wan li destpêkê cih digirin, ên fokûs ku agahiyên nû ne piştî wan in.⁶

Piştî van agahiyên paşxaneyî eger em vegezin ser frazên di (2.a. û 3.a.)yê de em dikarin bibêjin ku dema ku em dixwazin cextê deynin ser çendîkera "*hinik*"ê em dê forma ku bêjeya *hinik* li pêş e, tercîh bikin. Lê eger em bixwazin *ji hevala* bêtir cext bikin em dê wê berî çendîkerê bibêjin:

Hinik ji hevala nehatini. (cext li ser *hinikê* ye)

Ji hevala hinik nehatini. (cext li ser *ji hevala* ye)

Lazim e em vêya bibêjin ku rewşa ku modîfîyekerek hem berî hem jî piştî frazekê bê û bibe sebeb ku şiroveyên semantîk biguherin îstîsnaî ye. Ji ber ku di

³ Givón, Talmy. *Syntax, An Introduction, Volume II*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2001. r. 270.

⁴ Geniušiene, Emma. "Passives in Lithuanian (in comparison with Russian)," in *Passivization and Typology Form and Function*, Editor: Werner Abraham & Larisa Leisiö, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, (p. 29-61). 2006. r. 41.

⁵ Halliday, M.A.K. *Language Structure And Language Function* in *On Grammar*, Edited by Jonathan Webster (2005), Continuum, London-New York, 1970. r. 192.

⁶ Ebûzeyd, Sanya Cabar (2013). *Cihgihorîna Kerestana Di Ristê Da (Govara Badîni)*. Teza Doktorayê. Zankoy Soran - Fakultî Adab - Beşî Kurdî, Kurdistan/Iraq r. 138.

kurmancî de bi awayekî tîpîk (typically) modîfîyeker yan berî yan jî piştî sereyan tên. Rewşeke din a van çendîkerên partîtîf heye ku dema ku berê jî û piştî sereyan jî bên ji prosodiye⁷ tê îstîfadekirin. Sereyek û modîfekerê wê di heman demê de yekîneyeke sentaktîk jî pêk tînin û ji ber ku yekîneyeke sentaktîk in jî dema ku tên gotin weke yekîneyekê tên gotin. Di navbera frazan de em piçekî disekinin dûre dewam dikin. “*Sînorên navbera frazan bi navbereke kurt (minor break) û yê navbera risteyan jî bi navbereke dirêj tê nîşandan. Bi xêra sînorên prosodîk, gotin utterance jî weke beşên bîmane saz dibin û fambarî zelal dibe.*”⁸ Di xebatên lînguîstîk de navberên prosodîk yên kurt (minor break) ku bêhnvedana navbera du frazan nîşan dide, bi yek xêzê (I) û navberên dirêj (major break) jî ku di navbera du risteyan de pêk tê, bi du xêzan (II) tên nîşandayîn. Li vir ji me re *navbera kurt* lazim e û êdî em dê weke NK bi kar bînin. Eger alîkariya prosodîk nebûya ev bikaranîna çendîkeran ku hem berî hem jî piştî frazên daçekî tên, dê rê li ber tevliheviyê vekira. Heke em sînorên frazên xwe yên jorîn bi awayekî prosodîk nîşan bidin dê wisa bin:

Hinik ji gund (I) çûni Mêrdînê.

Hinik ji hevala (I) nehatni.

Çima em vana dibêjin gelo? Ji ber ku ev çendîker dema ku weke yekîneyeke sentaktîk neyên gotin, rola wan a semantîk û sentaktîk diguhere û êdî ne çendîker in. Dema ku bi awayekî prosodîk em sînorên frazên ku me dabûn biguherin dê wisa bibin.

- (4) a. *Hinik ji gund (I) çûni Mêrdînê.*
 b. *Ji gund hinik (I) çûni Mêrdînê.*
 c. *Hinik (I) ji gund çûni Mêrdînê.*
 d. *Ji gund (I) hinik çûni Mêrdînê.*

Di risteyên (4.a.) û (4.b.)yê de çendîker û fraza daçekî bi hev re weke yekîneyeke sentaktîk çêkirine ku dema tên gotin tu NK di navbera çendîker û fraza daçekî de tune. Lê di risteya (4.c) û (4.d.)yê de di navbera bêjaya *hinik* û fraza daçekî de NK heye. Loma di (4.c)yê û (4.d.)yê de *hinik* êdî ne di fonksiyona çendîkerê de ye lê ew weke cihnavaya nenasyar hatiye bikaranîn û rola wê ya rêzimanî jî biker e. Di (4.c) û (4.d.)yê de, fraza daçekî *ji gund* jî fonksiyoneke hokerî (adverbial) dibîne û rewşa derketinê (ablative) nîşan dide. Jixwe dema ku di (4.c) û (4.d.)yê de ji bo ku em erkên rêzimanî tesbît bikin, em bipirsin ku “kî çûne?”, bersiva vê pirsê ne “*hinik ji gund*” e lê bersiva vê ku pirsiyara bikerê dike, *hinik* e. Loma

⁷ Prosodî (prosody), di ziman de tiştên weke intonasyon, ton, navber (break), guvaş û teqla (rhythm) axaftinê îfade dike.

⁸ Kompe, Ralf. *Prosody In Speech Understanding Systems*. Springer, Berlin. 1997. r. 132.

eger *hinik ji gund* di (4.c) û (4.d.)yê de yekîneyeke sentaktîk û yek fraz bûya, wê demê divê biker jî *hinik ji gund* bûya. Lê ne wisa ye û *ji gund* daçeka frazî ye ku di hevokê de roleke hokerî dilîze.

c. Çendîkera hejmarî (numeral quantifier): Hejmar bixwe jî navdêran modîfiye dikin û weke çendîker tên bikaranîn:

Bi hejmarên resen

Hejmarên resen berî navdêran tên û weke çendîker tên bikaranîn:

- (5) a. *çar dar*
b. *bîst jin*
c. *yek zilam*

Dema bêjeyên weke *nîv* an *rib* li hejmaran zêde dibe, hejmarên resen berî navdêrê tên û bêjeyên weke *nîv* û *rib* (*ek*) jî bi gihaneka *û* yê ve tên girêdan û piştî navdêran tên:

- (6) a. *du nan û nîv*
b. *du nan û ribek*

Dema hejmara resen *yek* be, meyl ew e ku li şûna wê paşgira *-ik/-ek*⁹ li navdêran bê zêdekirin. Jixwe *-ik* ku ji bo nenasyariyê tê bikaranîn, weke ku Celadet & Lescot dibêjin ji bêjeya *yekê* tê¹⁰. Lê em ji bîr nekin ku *-ik* ji bo nenasyariyê jî tê bikaranîn. Loma dema ku cext li ser hejmarê hebe û hejmar girîng be *yek* bêtir maqûl (acceptable) e. Yanî li gor kontekstê bikaranîna wan dikare biguhere:

- (7) a. Kontekst: Çend zilam hatin?
b. *Yek zilam hat.*
c. Kontekst: Kî hat?
d. *Zilam ik hat.*

Her wiha hin bêje jî hene ku weke çendîker pîvana tiştan nîşan didin û bi hejmaran re jî tên bikaranîn:¹¹

- (8) a. sîtilik av sê sîtil av
b. kûpik şerab pênc kûp şerab
c. cotik gore deh cot gore

⁹ Li gor metnên sehayî ku li ber destê me ne, li Mêrdînê bikaranîna *-ik*'ê ji ya *-ek*'ê zêdetir xuya dike.

¹⁰ Bedirxan, Emîr Celadet & Lescot, Roger. *Kürtçe Grameri*, Doz Yayınları, İstanbul, r. 90

¹¹ Qanatê Kurdo. *Rêzimana Kurdî- Kurmancî - Soranî*. Ji soranî wer. Zülküf Ergün, Weşanên Nûbiharê, İstanbul. 2013. r.113.

d. **Çendîkera dijber (contrastive quantifier):** Bêjeyên weke *tenê*, *hew*, *bes* ku hemû di yek maneyê de ne, dema ku berî navdêran tên maneyeke dijber çêdikin. Her wiha ev çendîker fokûsê dikşînin ser navdêra ku ji bo wê hatine bikaranîn:

- (9) a. *Tenê* mi rahiştê. (MIN rahiştê, ne hinekên din.)
b. *Hew* bavî wî çibû. (BAVÊ WÎ çibû, ne hinekên din.)
c. *Bes* ti dilê mi rihet diki! (TI dilê mi rihet dikî, ne hinekên din.)

Dema çendîker berî lêkeran tên, êdî ne modîfîyekerên navdêran in lê hokerên dijber (contrastive adverb) in.

- (10) a. Mi *tenê* rahiştê. (Min bi serê xwe rahiştê.)
b. Bavî wî *hew* çibû. (Bavê wî carek din neçû.)

Bêjeya *tenê* dema ku piştî navdêran jî tê dîsa dikare fonksiyona modîfîyekera navdêrî bibîne. Lê bêjeyên *hew* û *bes* wisa nikarin bên bikaranîn. Ev her du bikaranînên *tenê* bi awayekî prosodîk ji hev tên cudakirin:

- (11) a. Ehmed *tenê* (I) nehatibû. (Herkes hatibû lê Ehmed nehatibû.)
b. Ehmed (I) *tenê* nehatibû. (Hinekên din jî bi Ehmedî re hatibûn.)

Bikaranîna bêjeya *tenê* ya (11.a) û (11.b)yê ji aliyê təkiliya prosodî û sentaksê ve balkêş e. Dema weke ku di (11.a)yê de hatiye kirin, bêjeyên *Ehmed* û *tenê* bi hev re bên gotin û piştî wê NK hebe, tê famkirin ku “herkes hatibû lê Ehmed nehatibû”. Lê eger weke ku di (11.b)yê hatiye kirin NK piştî bêjeya *Ehmedî* be û bêjeya *tenê* û lêker bi hev re bên gotin, êdî bêjeya *tenê* hokera lêkerê ye û maneya risteyê diguhere û tê famkirin ku “hinekên din jî bi Ehmedî re hatibûn”. Yanî em dikarin bêjeya *tenê* bi şiklê ku bi navdêra berê xwe re yekîneyeke sentaktîk çêkiribe bibêjin û weke modîfîyekera sereyekê bi kar binin û her wiha em dikarin bêjeya *tenê* bi şiklê ku bi lêkera piştî xwe re yekîneyeke sentaktîk çêkiribe bibêjin û weke hokera lêkerê bikarbin. Ev yek ji bo təkiliya prosodî û rolên rêzimanî balkêş e û nîşanî me dide ku prosodî çawa rolên rêzimanî jî diguherîne. Weke ku me li jorê jî got, bêjeyên *bes* û *hew* çê nabe ku wisa bên bikaranîn:

- (12) a. *Ehmed hew, dixwend.
b. *Ehmed bes, dixwend.

2. Diyarker (determiner):

a. **Nîşander (demonstrative/deictic):** Nîşanderên ku berî navdêran tên û wan nîşan didin didu ne: *Ev* ji bo nîşandana nêzîk, *ew* jî bo dûr tê bikaranîn. Herçend li gor hin teoriyên rêzimanî nîşander weke rengdêr tên dîtin jî perspektîfên

fonksiyonel, ji ber ku nîşandayîn bixwe ne taybetiyê heyberan e, nîşanderan bi serê xwe weke kategoriyeke dibînin ku bi diyarkeran ve girêdayî ye:¹²

- (13) a. ev mase
b. ew mase

Nîşander weke navdêran ditewin û dikevin rewşa oblîk û bi vî awayî jî hem zayend dikare bê diyarkirin hem jî yekhejmarî/pirhejmarî:

- (14)
	<u>nêzîk</u>	<u>dûr</u>
a. <i>mê</i>	<i>vê</i> masê	<i>wê</i> masê
b. <i>nêr</i>	<i>vî</i> kevî	<i>wî</i> kevî
c. <i>pirhejmar</i>	<i>van</i> xwendekara	<i>wan</i> xwendekara

b. Diyarkerên Amajenekirî (non-referential): Diyarkerên mîna *tî*, *filan*, *her* bêyî ku referanteke diyar nîşan bidin, tên bikaranîn:

- (15) a. *tî* heval
b. *filan* roj
c. *bêvan* zilam
d. *her* zarok

c. Rewşa sifirê (zero case): Di kurmancî de dema ku bêje xwerû bin û tu gireyêke rewşî (case) nestendibin jî nasyar in. Yanî rewşa sifirê bixwe jî rewşê nîşan dide. Pêşnavdêrbûna rewşa sifirê bi awayekî hîpotezî ye. Dema ku bêjeyek xwerû be mîna ku artikela nasyariyê ya îngilîzî *the* li ber wê hebe, nasyar e:¹³

- (16) a. *Heval* hat. (*The friend* came.)
b. Mi *dîwar* lê dikir. (I was building *the wall*.)

Di risteya jorîn de dema ku kesek bibêje *heval hat* tê wê maneyê ku:

- a. *Heval*, ji bo kesê ku dibeje ango axêverî nasyar e û ew dizane kîjan *heval* hatiye.
b. Ê ku dibêje ango axêver difikire ku guhdar jî dizane ku ew behsa kîjan *heval* dike û ew *heval* ji bo guhdarî jî nasyar e. Yanî di rewşên nasyariyê de li gor axêver, guhdar dizane ew behsa çî dike.

3. Rengdêr: Di kurmancî de rengdêr piştî navdêran tên. Lê rengdêrên namdarî hem berî hem jî piştî sereyan dikarin bên:

¹² Givón, h.b., Volume II, r. 6.

¹³ Ji bo agahiyên berfireh binêre: Lyons, Christopher. *Definiteness*, Cambridge University Press. Cambridge, United Kingdom, 1999.

- (17) a. Xalê Ehmed
b. Apê Mûsa
c. Berber Elî
d. Şêx Seîd
e. Mele Xelîl

Îzafê weke ku li jor jî xuya ye di hinekan de tê bikaranîn, di hinekan de nayê bikaranîn. Di mînakên weke Xalê Ehmed, Apê Mûsa de dema Xal û Ap ne rengdêr lê weke navdêr bî bikaranîn jî dîsa bi heman awayî tên bikaranîn. Herçend di nivîsê de eger kontekst neyê zanîn, jihevderxistina wan hinekî zahmet be jî di axaftinê de bi awayekî prosodîk cudahiya wan heye. Lewre weke mînak eger *xal* weke rengdêr hatibe bikaranîn guvaş (stress) li ser navê taybet e lê eger *xal* navdêr be guvaş li ser bêjeya *xalê* ye:

- (18) a. Xalê Ehmed (guvaş li ser *Ehmed* e, *xal* rengdêr e: Ehmed bixwe *xal*
b. Apê Mûsa (guvaş li ser *Mûsa* ye, *ap* rengdêr e: Mûsa bixwe *ap* e)
c. Xalê Ehmed (guvaş li ser *xal* e, *xal* navdêr e: Ehmed ne *xal* e, *xal*
Ehmedî ye)
d. Apê Mûsa (guvaş li ser *ap* e, *ap* navdêr e: Mûsa ne *ap* e, *ap* yê Mûs
ye)

Îzafeya ku di kurmancî de guvaşê nastîne jî li hin gundên Beriya Mêrdînê bi awayekî enteresan, guvaşê distîne: mala min, pezê Ehmed.

B. MODÎFÎYEKERÊN KU PIŞTÎ SEREYÊ TÊN

1. Çendîker

a. Çendîkerên nenasyar (indefinite quantifier): Bêjeyên *giş*, *hemû*, *tev*, *din* weke çendîkerên paşnavdêrî tên bikaranîn:

- (19) a. *Xwendekar giş* (I) hatin.
b. *Heval hemû* (I) nexweş in.
c. *Mamostê din* (I) li wir maye.

Çendîkerên *giş*, *hemû*, *tev* weke hokerên mêjerî jî tên bikaranîn. Li gor rewşa prosodîk ji hev tên cuda kirin. Eger berî çendîkeran NK hebe êdî ne çendîkera fraza navdêrî ne, lê hoker in û bersiva pirsê *çiças* a ji bo lêkerê ne:

- (20) a. *Xwendekar* (I) *giş* hatin. (Çiças hatin? *Giş* hatin.)
b. *Heval* (I) *hemû* nexweş in. (Çiças nexweş in? *Hemû* nexweş in.)

b. Hejmarên rêzîn (ordinal): Dema ku hejmar rêza tiştêkî modifiye dikin, dibin hejmarên rêzîn. Bi paşgira *-a'yê* çêdibe ku ev, di eslê xwe de morfema pirhejmarîyê *-an* e:

- (21) a. mala *çara*
b. xanyê *şeşa*

Bêjeyên weke *pêşîn*, *navîn*, *dawîn*, *ewilîn*, *paşîn* jî rêza sereyê ji aliyê rêzê ve modifiye dikin¹⁴:

- (22) a. beranê *pêşî*
b. dersa *paşî*
c. kavira *dawî*

2. Diyarker (determiner): Diyarkerên ku sereyê diyar dikin, hinek ji wan bêje ne hinek jî morfemên bend (bound morpheme) in. Yanî diyarkirina sereyan hem bi awayê morfolojîk hem jî leksikolojîk çêdibe:

a. Paşgirên nenasyariyê (indefinite suffix): Paşgirên ku navdêran dikin *nenasyar* dudu ne:

1. - (*i*)*k* yan jî - (*e*)*k*: Ji bo nenasyar û yekhejmaran tê bikaranîn. Dengdêra (vowel) wan, dema ku dawîya bêjeyê bi dengdêrekî biqede, dikeve û “k” tenê dimîne. Herçend forma *-ik* û *-ek* zêde tèn bikaranîn, li mentîqeya Tor Abdînê forma - (*a*)*k*ê jî heye:

- (23) a. Hevalik, hostak
b. Xwendekarek, mamostak
c. tiştak, zanak

Dema ku navdêrên nenasyar gireyên tewangê distînin, yê tewangê piştî wan tèn. Wexta ku gireyên tewangê distîne, dengê “i”yê jî dikeve û “-k” tenê temsîla nenasyariyê dike:

- (24) a. Hevalkî / hostakî
b. Hevalkê / hostakê

Dema ku modifiyekereke din tê bikaranîn û ew modifiyeker û sere bi îzafeyê ve bi hev ve tèn girêdan jî dîsa dengê “i”yê dikeve û “-k” dîsa tenê dimîne. Li hin deveran jî îzafê piştî nenasyariyê û bi taybetî ji ya mê nayê bikaranîn:

- (25) a. Hevalik Ehmed (hem ji bo nêr hem jî mê)
b. Hevalkî Ehmed (nêr)

¹⁴ Ciwan, Murat. *Türkçe Açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi /Rêzimana Kurdî Bi Şîrovekirina Tirkî*, Zekisan Matbaası, Diyarbakir, r. 2014. 100-101.

2. – **(i)z**. Ji bo nenasyar û pirhejmaran tê bikaranîn. Dema ku piştî bêjeyeke ku bi dengdêrekê diqede tê, dengê “-n-”yê weke alîkar (ji bo ku du dengdêran bi hev ve girê bide) berî wê tê:

- (26) a. Heval**in**
b. hosten**in**

Eger îzafeya pirhejmar û nenasyariyê bi hev re bèn bikaranîn, îzafê piştî nenasyariyê tê û dengê “i”yê dikeve û “n” tenê nenasyariya pirhejmar temsîl dike. Ji dêvla îzafeya “ê”yê ya pirhejmar, li Beriya Merdînê gelek caran “î” tê bikaranîn:

- (27) a. Heval**î** Ehmed
b. hosten**î** me

Eger paşgira tewangê ya pirhejmar -a û ya nenasyarî bi hev re bèn bikaranîn paşgira tewangê piştî nenasyariyê tê û dengê “i” dîsa dikeve û “n” tenê nenasyariya pirhejmar temsîl dike.

- (28) a. Heval**na** xwar.
b. Hosten**a** go.

b. Nişander û paşgira nişander (deictic suffix): Bêjeyên weke *ha, han, hanê* bi nişanderên pêşnavdêrî re tèn bikaranîn û rewşa nişanê xurttir dikin:

- (29) a. Ev hevala *han* (ê)
b. Ew xaniyê *han* (ê)
c. Ew zarokê *han* (ê)

Di hin devokan de *ha/han/hanê* gramatîkalîze bûye û bûye paşgira -a'yê.¹⁵ Ev paşgir diçe dawîya navdêran û weke *nişandera paşgirî* (deictic suffix) tê bikaranîn. Dema weke paşgir tê dawîya navdêran, zayenda navdêran a biyolojîk û ya rêzimanî notralîze dibe û hem ji bo *nêr* û hem jî *mê* heman form tê bikaranîn. Ji bo yekhejmaran forma -aya û ji bo pirhejmaran forma -na/ana jî berbelav in.

(30) a. Ev hevala han (ê)	ev hevala / hevalaya (mê)
b. Ev hevalê hanê (ê)	ev hevala / hevalaya (nêr)
c. Ew zarokê han (ê)	ew zarokna / zarokana (pirh.)
d. Ew hosteyê han (ê)	ew morîkna / morîkana (pirh.)

¹⁵ Bedirxan & Lescot, h.b., r. 224.

c. **Paşgira baneşanî (vocative suffix):** Sereyê ji aliyê rewşa bankirinê ve diyar dike. Ji ber ku li gor cinsiyeta nêr û mê ji hev cuda ne, ji aliyê cinsiyetê jî rewşa sere diyar dikin. Piştî lêkeran jî tên bikaranîn:

- (31) a. Hevalê! Xwedê nehiştê!
b. Hevalo! Xwedê nehişto!
c. Hevalno! Xwedê nehiştno!

3. Rengdêr (adjectives)

Rengdêrên ku ji aliyê sentaktîk ve piştî navdêran tên, ji aliyê semantîk ve xwedî taybetiyên curbicur in. Talmy Givón rengdêrên ku modîfîyeker in dike du grûp ku hinek ji wan taybetiyên siruştî, şênber (concrete) û neguher (stable) in ku ew rengdêrên prototîp in û hinek jî taybetiyên kêmsênber (less concrete) û guherbar in ku ew jî rengdêrên neprototîp in.¹⁶ Eger em bi vê perspektîfa Gîvonî li kategoriyên rengdêrên modîfîyeker binêrin, rengdêrên modîfîyeker dê wisa bin:

A. Yên Prototîp

a. Endaze (size)

- (32) a. *Endazeya giştî (general size):* mala mezin, mala biçûk
b. *Berfirehiya berwarî (horizontal extension):* oda fireh, oda teng
c. *Stûrî (thickness):* qelema stûr, qelema zirav
d. *Berfirehiya emûdî (vertical extension):* zilamê dirêj, zilamê kin
e. *Bilindbûna emûdî (vertical elevation):* dîwarê bilind, dîwarê nizim
f. *Dirêjî (length):* riya dirêj, riya kin

b. **Reng (color):** Rengdêrên ku asta ronîbûnê an jî rengên curbicur îfade dikin:

(33) a. *Ronîbûn (brightness):* xanyê tarî, xanyê ronî, çaya tarî, çaya vekirî

b. *Reng (color):* sola kesk, erdê şîn, çêleka zer

c. **Taybetiyên bihîzaryarî (auditory qualities):** Rengdêrên ku têkildarî dangan û bihîstina wan, rengdêrên bihîzaryarî ne:

- (34) a. *Bidengbûn (loudness):* dengê bilind, dengê nerm, cihê bideng, cihê bêdeng
b. *Bilindbûna sade (absolute pitch):* dengê bilind, dengê nizm
c. *Bilindbûna nisbî (relative pitch):* dengê zirav, dengê stûr
d. *Aheng (harmony):* dengê nerm, dengê hişk

¹⁶ Givón, Talmy. *Syntax, An Introduction, Volume I.* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2001. 81-84.

e. *Newa (melody)*: dengê newayî, dengê bênewa

d. **Teşe (shape)**: Li gor teşeya navdêran ku yek, du an sê rehendî (dimension) ne, teşeya wan diyar dikin. Teşeyên navdêran li gor rehendan:

- (35) a. *Yekrehend (one-dimensional)*: darê rast, darê xwar
b. *Durehend (two-dimensional)*: kevrê gurover, kevrê çargoşe
c. *Sêrehend (three-dimensional)*: kevrê gundorî, şekrê kûpikî

e. **Çêj (Taste)**: Rengdêrên ku çêjên curbicur diyar dikin:

- (36) xwarina şêrîn, bihîvê tal, şekrê tîrş

f. **Destdan (Tactile)**:

- (37) a. *Tevin (texture)*: erda zivir, erda şimatok
b. *Mûqavemet (resistance)*: doşeka hişk, doşeka nerm
c. *Tûjbûn (pointedness)*: kêra tûj, kêra ko

g. **Jêçêbûn (substance)**: Rengdêrên ku jêçêbûna navdêran diyar dikin jî hene¹⁷ ku Gîvon behsa wan nake. Jêçêbûn ji ber ku taybetiyeke sereke ya rewşa wan a fizîkî ye, divê di nav rengdêrên prototîp de bin:

- (38) deryê darîn, xencera zêrîn, şala hirî

B. RENG DÊRÊN KÊMPROTOTÎP

Rengdêrên kêmprototîp ji bo taybetiyên navdêran ên ne zêde şênber (less concrete) û taybetiyên rewşên ku bêtir guherbar (transitory) in, tên bikaranîn:

a. **Nirxî (Evaluative)**: Rengdêrên ku fikrên subjektîf ên mirovan ên derheqê taybetiyeke demkî de an jî fizîkî ya navdêran îfade dikin, rengdêrên nirxî ne:

(39) zilamê baş/xerab, keçka xweşik/nexweşik, zarokik şêrîn, dijminê bênamûs

b. **Rewşên Bihurbar (Transitory states)**:

- (40) zilamê meşxûl, ava gemarî, şîrê germ, oda sar.

Rengdêrên vê grûpa heterojen, taybetmendî û rewşên derveyî, hundirî, civakî û mental îfade dikin:

¹⁷ Bilbil, Mikaîl & Baran, Bahoz. *Rêzimana Kurmancî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Amedê, İstanbul, 2008. r. 49.

(41) a. *Mejyî-hundurîn (mental-internal)*: zilamê qeherî, hevalê xemgîn/kêfxweş

b. *Tevgera derveyîn (external activity)*: kesê meşxûl, kesê betal

c. *Rewşa derveyîn (external condition)*: kirasê qirêj/paqij

d. *Leza tevgerê (speed of motion)*: xortê bilez, texsiya hêdî

e. *Germahî (temperature)*: cihê germ/sar, ava şîrgerm/cemidî

c. **Rewşên Jiyânî (States of living)**: Rewşên cuda yên candaran ên weke emir, jiyân, tenduristî û hwd. diyar dikin:

(42) a. *Emir (age)*: jina pîr, zilamê kal, gundiye yextiyar/ciwan cilê nû/kevin

b. *Jiyân (life)*: însanê sax, însanê mirî

c. *Tenduristî (health)*: keça nesax/nexweş, keça saxlem

d. *Kar (business)*: xortê betal, kesê bikar/bêkar

d. **Rengdêrên Namdariyê**: Ev cure rengdêr jî paye, rade, peywir û asta civakî ya navên taybet nîşan didin.¹⁸

(43) Nûriyê necar, Evîn Xanim, Ehmedê bijîşk

e. **Orîjîna Neteweyî**: Bêjeyên ku nasnameya etnîkî didin diyarkirin rengdêrên orîjînî ne.

(44) hunermendê *kurd*, zilamê *ereb*, keçka *swêdî*

Eger du an bêtir rengdêr ji bo yek sereyê bîn bikaranîn gelo dê kîjan weke pozîsyon bêtir nêzikî sereyê bin? Ango peyvrêziya di navbera modîfîyekeran de dê çawa be û li gor çi be? Gelo tu pîverên hiyerarşik di navbera vê peyvrêziyê de hene yan na? Derheqê vê mijarê de gelek zimanzan li gor tîpolojîya zimanan gelek fikrên cuda gotine. Zimanzan Gruber van pênc xalan dibêje: Rengdêr bêtir nêzikî sereyê tê bikaranîn, eger rengdêr:¹⁹

(45) a. ji bo navdêr wateyeke bêtir bingeîn be.

b. taybetiyeke bêtir siruştî û daîmî ya navdêr be.

c. agahiyeke (li gor agahiyeke taybet) bêtir giştî be.

d. agahiyeke (li gor agahiyeke nû) bêtir têzanîn be .

e. nesînordar (non-restrictive) be.

¹⁸ Bilbil & Bahoz. h.b., r. 42.

¹⁹ Endley, Martin J. *Linguistic Perspectives on English Grammar: A Guide for EFL Teacher*, Information Age Publishing, inc. Charlotte –America, 2010. r. 96.

Zimanzanekî din Lynn M. Berk jî ji bo îngilîzî, li ser pozîsyona nêzîkbûn û dûrbûna rengdêran a navdêrên ku modîfiye dikin, diyar dike ku herçend ne teqez be jî rengdêr bêtir bi vê rêzê tîn bikaranîn: Pêşî *teşe* tê û piştê jî *emir* (age), *reng* û *jêçêbûn* (material characteristics) û *orîjîna neteweyî* tê.²⁰ Martin J. Endley jî nêzîkî rêzêkirina Berkî û bi awayekî tablo pozîsyon û hiyerarşiya rêzbûna rengdêran (di îngilîzî de) wisa rêz dike:²¹

1	2	3	4	5
nîrxî (evaluation)	rehend (dimension)	rewşa emir (condition of age)	reng (color)	jêçêbûn, orîjîna neteweyî (material characteristics, national origin)

Li gor tabloya Endley ya jorîn, rengdêrên ku jêçêbûn û orîjîna neteweyî îfade dikin bêtir nêzîkî navdêran tîn bikaranîn, piştê jî rengdêrên ku *reng*, *rewşa emir*, *rehend* û *nîrxî* diyar dikin tîn. Yanî li gor nêzîkbûna pozîsyona navdêran rêza 5-4-3-2-1 dişopînin:

“an old, brown, leather briefcase”²²

kevin qehweyî çermîn çente (çenteyê çermîn, qehweyî, kevin)

Di vê mînakê de em dibînin ku rengdêra ku jêçêbûnê diyar dike (çermîn/leather) rengdêra herî nêzîkî navdêrê ye û piştê jî *reng* (qehweyî/brown) û *emir* (kevin/old) hatiye. Gelo di kurmancî de jî rengdêr ji aliyê rêzbûnê ve, li gor hin pîverên diyar rêz dibin an jî ji ber rewşên pragmatîk ne xwedî cihekî standard in û pozîsyon û rêza wan guherbar (flexible) e? Ango hiyerarşiyeke ku li gor hin rewşên semantîk pozîsyona wê diyar e, heye an na? Weke mînak em ji mînaka Endley îstîfade bikin, ma şert e ku em di kurmancî de *jêçêbûnê* nêzîkê navdêrê bi kar bînin û piştê jî yên din? Ango dema ku em rêza wan sê rengdêran biguherînin gelo sentaks û peyvîziya kurmancî rê dide an na? Herçend Peter Svenonius diyar dike ku di zimanan de ku *teşe* û *reng* bi awayekî pêşnavdêrî berî bêjeyan tîn, bi awayekî giştî, rengdêrên ku *teşeyê* diyar dikin berî rengdêrên ku rengî diyar dikin tîn;²³ di kurmancî de her du jî paşnavdêrî ne û bêguman tîpolojîya kurdî û gelek zimanan ne weke hev e. Eger em sê rengdêrên ku li jor ji

²⁰ Berk, Lynn M. *English Syntax, From Word to Discourse*, Oxford University Press, Oxford/New York, 1999. r. 180.

²¹ Endley, h.b., 96.

²² Endley, h.b., r. 96.

²³ Svenonius, Peter. “The Position Of Adjectives And Other Phrasal Modifiers In The Decomposition Of DP” in *Adjectives And Adverbs Syntax, Semantics, And Discourse*. Edited By Louise McNally and Christopher Kennedy. Oxford University Press, Oxford. United Kingdom. 2008. r. 34

bo zimanê îngilîzî li gorî hiyerarşiyekê rêz bûne û peyvrêziya wan hişk (rigid) e di kurmançî de biceribînin:

- (46) a. çentakî *çermîn*, *qehweyî û kevin*
b. çentakî *çermîn*, *kevin û qehweyî*
c. çentakî *qehweyî*, *çermîn û kevin*
d. çentakî *qehweyî*, *kevin û çermîn*
e. çentakî *kevin*, *qehweyî û çermîn*
f. çentakî *kevin*, *çermîn û qehweyî*

Dema em li mînakên jorîn binêrin em dikarin bibêjin ku kurmançî rê dide her şeş rêzbûnan jî. Di axaftina rojane de sê an bêtir rengdêr ji bo navdêrekê kêman caran tînan bikaranîn, ji ber vêya eger em li gor du rengdêrên ku di hiyerarşiya Endleyî de yek ya herî nêzîk (jêçêbûn/orijîn) yek jî ya herî dûrî navdêran (nirxî/evaluative) e, binêrin, xuya dibe ku bê problem cihê wan dikare bi hev biguhere:

- (47) a. Dergûşa *darîn û xweşik* (*the nice wooden cradle*)
b. Dergûşa *xweşik û darîn* (**the wooden nice cradle*)
c. Hunermendê *kurd û meşhûr* (**the kurdish famous artist*)
d. Hunermendê *meşhûr û kurd* (*the famous kurdish artist*)

Di van mînakên de rengdêra *darîn/kurd* li gor hiyerarşiya Endleyî divê nêzîkê navdêrê û *xweşik/meşhûr* jî divê di dawî de bûya. Lê em dibînin ku kurmançî ne weke îngilîzî û hin zimanên din e û rê dide her du awayan jî. Lê ev yek nayê wê maneyê ku dema ku di kurmançî de peyvrêziya rengdêran tê guhertin, ji aliyê şîroveya semantîk ve tiştek ferq nake. Berovajî vê yekê, di navbera peyvrêzî û rewşên semantîk ên cuda de tîkiliyeke xurt heye û guhertina cihê rengdêran ne keyfî lê fonksiyonî ye. Em bi mînakên rewşên pozîsyonên cuda û aliyê wan ên pragmatîk îzah bikin:

- (48) a. Li Mêrdînê rojê *kin û tarî* hindik in.
b. Li Mêrdînê rojê *tarî û kin* hindik in.

Di mînakên jorîn de *kin û tarî* û *tarî û kin* bi gihaneka *û* yê bi hev hatine girêdan. Dema ku di navbera du rengdêran de gihaneka *û* yê hebe divê em fam bikin ku her du rengdêr jî ji bo yek sereyê hatine bikaranîn û rolên wan ên sentaktîk yek in. Li jorê di navbera (48.a.) û (48.b.) yê de herçend ferqek mezin tune be jî li gor prensîba PTyê di (48.a.) yê de *kin* û di (48.b.) yê de *tarî* bêtir girîng û li pêş e. Yanî di her du bikaranînan de jî fokûsa navdêran nîne. Lê dema ku yek tê fokûskirin, wê demê li gel hêmanên morfolojîk, bi awayekî peyvrêzî jî tê kodkirin û rengdêra fokûskirî bi awayekî îcbarî diçe dawiya frazê. Di rewşên

wiha de yên ku rengdêrek ji bo navdêrekê hatibe bikaranîn û rengdêreke din jî ji bo her duyan bi hev re bê bikaranîn, fokûs li ser a dawiyê ye û êdî gihaneka *û* yê nayê bikaranîn lê ji îzafeya “î” yê tê îstîfadekirin ku ji aliyê cinsiyet û hejmarê ve notralîze bûye. Di kurmançiya standard de ji formên (a, ê, ên) îstîfade tê kirin lê li herêma Mêrdînê (û hin herêmên din jî) ji dêvla van sê forman jî tenê “î” tê bikaranîn:

- (49) a. Li Mêrdînê *rojê kin î tarî*, hindik in. (rojên kin, tarî ne)
 b. Li Mêrdînê *rojê tarî yî kin*, hindik in. (rojên tarî, kin in)

Dema ku em li şiroveya semantîk (semantic interpretation) a van hevokan binêrin, em dibînin ku herçend peyvêziya wan neguheriyê jî, maneya wan ji binî ve guheriyê. Di bikaranîna (48.a.) yê de (*rojê kin û tarî*) *roj* hem *kurt* in hem jî *tarî* ne lê di (49.a.) yê (*rojê kin î tarî*) de *roj* ne *kin û tarî* ne lê *rojê kin, tarî* ne. Dîsa di (48.b.) yê de *roj* hem *tarî* hem jî *kin* in lê di (49.b.) yê de *rojê tarî, kin* in. Bi vî awayî hiyerarşiya semantîk a navbera wan, ji binî ve guheriyê û di (49.a.) yê de *tarî*, di (49.b.) yê de jî *kin* hatiye fokûskirin. Mimkun e ku ev îzafeya “î” yê bi awayekî diyakronîk jî îzafeyên resen hatibin. Lê ji wê bêtir belkî ji ber ku fonksiyonek nû lê bar bûbe guherîbe. Mesela di farisî de, dema ku risteya peywendiyê hebe, sereya frazê ji dêvla îzafeya normal, îzafeya “î” yê distîne ku Richard Larson û Hiroko Yamakido ji bo vê “î” yê *morfema peywendiyê* (relative morpheme) dibêjin û diyar dikin ku mimkun e ku bi awayekî diyakronîk jî îzafeyê hatibe.²⁴ Îzafê di zazakî de jî dema ku berî navdêran be cuda ye lê dema ku berî rengdêran tê û wesifdanê dike cuda ye û li gor rewşa rewşî (tewandî û rasterast) jî diguhere.²⁵ Ji bo ku rewşa fokûskirî ku bi vê îzafeyê tê çêkirin û ya ne fokûskirî bêtir bê zelalkirin em li mînakên jêrîn binêrin:

- (50) a. Sêvê sor û buha kirîbûn. (*sêv* hem *sor* û hem *buha* ne)
 b. Sêvê buha û sor kirîbûn. (*sêv* hem *buha* hem *sor* in)
 c. Sêvê sor î BUHA kirîbûn. (*sêvên sor, buha* ne)
 d. Sêvê buha yî SOR kirîbûn. (*sêvên buha, sor* in)

Di frazên (50.a.) û (50.b.) yê de ferqa di navbera *sêvê sor û buha* û *sêvê buha û sor* bi mijara topîkbûnê û hiyerarşiya wê ve dikare bê îzahkirin. Yanî eger li gor prensîba PTyê ku hêmanên topîk û girîng berê tînin gotin em hereket bikin, em dê bibêjin di (50.a.) yê de rengdêra *sor* ji rengdêra *buha* bêtir li pêş e û girîngtir e. Di (50.b.) yê de jî *buha* ji *sor* pêşdetir hatiye gotin û *buha* ji aliyê maneyê ve ji *sor*

²⁴ Larson, Richard & Yamakido, Hiroko. “Ezafê And The Deep Position Of Nominal Modifiers” in *Adjectives And Adverbs Syntax, Semantics, And Discourse*. Edited By Louise McNally and Christopher Kennedy. Oxford University Press, Oxford. United Kingdom, 2008. r. 45.

²⁵ Malmîsanij, M. *Kurmançca Île Karşılaştırmalı Kırmnçca (Zazaca) Dilbilgisi*, Weşanxaneyê Vateyî/Vate Yayinevi, İstanbul, 2015. r. 114-115.

bêtir li pêş e. Ev rewş weke ku me berê behs kiribû rewşa tematîk têkildar dike. Di (50.c.) û (50.d.)yê de jî fokûs li ser wê rengdêrê ye ku ji bo sereyêke modîfîyekirî ye ji aliyê rengdêreke din ve. Yanî di (50.c.)yê de fokûs li ser *buhayê* ye ku weke modîfîyekera *sêvê sor* hatiye bikaranîn û di (50.d.)yê de jî fokûs li ser *sorê* ye ku weke modîfîyekera *sêvê buha* hatiye bikaranîn. Em dikarin bibêjin ku di qalibêke wisa de fokûs li ser modîfîyekera dawî ye û wateyêke dijber jî tê de heye. Yanî bêyî ku em ji stratejiya guvaşa emfatîk (emphatic stress) îstîfade bikin, bi awayekî sentaktîk, em fokûsa dijber (contrastive focus) pêk tînin. Dema ku em ji aliyê rewşa fokûsa dijber ve lê binêrin, ji bo (50.c.) û (50.d.)yê em dê wisa bibêjin:

- (51) **a.** *Sêvê buha yî sor (sêvên buha, ne zer an rengeke din in lê sor in)*
b. *Sêvê sor î buha (sêvên sor, ne erzan in lê buha ne)*

Dema ku rengdêreke din lê bê zêdekirin û fokûs li ser du rengdêran be, dîsa gihaneka *û'yê* tê bikaranîn:

- (52) **a.** *Sêvê buha yî sor û biav kirîbûn. (sêvên buha, sor û biav in)*
b. *Sêvê sor î buha û xweş kirîbûn. (sêvên sor, buha û xweş in)*

Di (52a.)yê de *sor û biav* ji bo *sêvê buha* hatine bikaranîn. Di (52.b.)yê de jî *buha û xweş* ji bo *sêvê sor* hatine bikaranîn. Ji aliyê fokûsê em lê binêrin, em dibînin ku di (52.a.)yê de fokûs li ser *sor û biavê* û di (52.b.)yê de jî li ser *buha û xweşê* ye. Eger ew rengdêr berî îzafeyê bihatina wê demê dîsa bi gihaneka *û'yê* bi hev ve dihat girêdan û maneya wê jî ji binî ve diguherî:

- (53) **a.** *Sêvê buha û biav î sor, kirîbûn. (sêvên buha û biav, sor in)*
b. *Sêvê sor û xweş î buha, kirîbûn. (sêvên sor û xweş, buha ne)*

Di (53.a.)yê de *sor* ji bo *sêvê buha û biav hatiye bikaranîn*, di (53.b.)yê de jî *buha* ji bo *sêvê sor û xweş* hatiye bikaranîn. Heman rewşa fokûsê ji bo van jî derbas dibe û fokûs li ser hêmana herî dawî ye. Lê lazim e mirov bibêje ku di axaftinê de gelek caran fokûs bi awayekî prosodîk, bi guvaşê (stress) tê çekirin.

Di metnên sehayî yên herêma Mêrdînê de xuya dibe ku bi piranî rengdêrek tenê navdêran modîfîye dike û bikaranîna du rengdêran ji bo navdêrekî ji ya sisiyan zêdetir jî be bi giştî hindik tînin bikaranîn. Dema ku du an zêdetir rengdêr sereyêkî modîfîye dikin, bikaranîna gihaneka *û'yê* jî obsiyonel e:

- (54) **a.** “... *zilamekî feqîr, belengaz, jiderbketî* ...”²⁶
b. “... *riyek dûr, dirêj û bieziyet* ...”²⁷

²⁶ Çoban, Mehmet. *Bikaranîna Rengdêran Li Herêma Mîdyadê*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2014. r.13.

- c. "... qîzaka xwaşik û bi şawq û beraq ..." ²⁸
 d. "... xêlîka kesk û sor û zer..." ²⁹

Dema ku mirov li metnên herêma Mêrdînê dinêre mirov dibîne ku rengdêrên fokûskirî herî zêde dema ku peyvêziya *sere + cihnav + rengdêr* hebe tên bikaranîn. Yanî cihnav sereyekê modîfiye dike û rengdêr her duyan modîfiye dike û fokûs li ser rengdêrê ye. Em ji bîr nekin ku ev fokûsa bi vî awayî, fokûsa dijber (contrastive fokûs) e û bêyî ku pêwîstî bi stratejiya *guvaşa dijber* (contrastive stress) hebe tê çêkirin:

- (55) a. "... dewrana me yî berê ..." ³⁰
 b. "... kurê min î delal ..." ³¹
 c. "... çêleka wa y' zer..." ³²
 d. "Bi serê golkê min î beş..." ³³

Di peyvêziyeke wisa de eger em cihê cihnav û rengdêrê biguherînin, wê demê fokûs diçe ser cihnavê. Lê di pratîkê de, ev yek ne şaş be jî zêde nayê bikaranîn. Ji ber ku di kurmancî de çêkirina fokûsê jî stratejiyên morfolojîk û sentaktîk bêtir bi stratejiyên prosodîk çêdibe ku guvaş rêya herî berbelav e. Yanî jî dêvla ku em cihê cihnavê biguherin em dê cihnavê bi guvaş bibêjin. Ew guvaş jî ne *guvaşa nêtar* (neutral stress) lê *guvaşa dijber* (contrastive fokûs) e. Hinek zimanzan jî bo vê guvaşê ku dengî bilindtir dike û maneyên dijber çêdike, *guvaşa emfatîk* (emphatic stress) dibêjin. ³⁴ Lê li vir weke ku Givón ³⁵ bi kar tîne em dê *guvaşa dijber* bi kar bînin ku bi fokûsa dijber çêdibe. Eger em van bikaranînan ku cihnav

²⁷ Atış, Ali. *Di Devoka Çiyayê Mazî de Bikaranîna Hevalnavan*, Projeya Lisansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2016. r. 9.

²⁸ Arslan, Aydın Gulçin. *Rêjeya Bikaranîna Dengan Di Herêma Torê de*, Projeya Lisansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013. r. 9.

²⁹ Alkan, Fırat, *Di Hin Dûrikên Ji Herêma Mêrdîn de Rengdêr*, Projeya Lisansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2014. r. 13.

³⁰ İldem, Abdulkadir. *Dengbêj Mihemedê Xursî*. Projeya Lisansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013. r. 8.

³¹ Arslan, h.b., . r. 14.

³² Bulgan, Bilal. *Bikaranîna Hevalnavan (Rengdêran) Di Devoka Herêma Kerceswê De*, Projeya Lisansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013. r. 16.

³³ Demirkaya, İslameddin. *Di Nava Eşîra Morîkan De Rêjeya Zayenda Bêjeyan*, Projeya Lisansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2014. r. 12.

³⁴ Erguvanlı, Eser Emine. *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1984. r. 118.

³⁵ Givón, h.b., *Volume II*, r. 380.

û rengdêr di wan de hene tev li konteksta wan a semantîk nîşan bidin dê çêtir bê famkirin:

1. Guvaşa nêtar (neutral stress) heye û fokûs li ser rengdêrê ye.

(56) a. *Kontekst*: Hevala te ya çawa?

b. Hevala min î baş

2. Guvaşa nêtar (neutral stress) heye û fokûs li ser cihnavê ye.

(57) a. *Kontekst*: Hevala baş a kê?

b. Hevala baş î mi. (ne hevala hinekî din lê ya min)

3. Guvaşa dijber (contrastive stress) heye û fokûs li ser cihnavê ye.

(58) a. *Kontekst*: Hevala baş a kê?

b. Hevala MIN î baş. (ne hevala hinekî din lê ya min)

Di fraza (56.b.)yê de fokûs li ser rengdêrê ye û ew fokûs bêyî ku ji guvaşeke ku cextê an maneyên dijber çêbike, bi awayekî morfo-sentaktîk hatiye çêkirin. Morfo-sentaktîk e lewre “î” hatiye bikaranîn ku morfolojîk e û li pozîsyona dawîya frazê cih digire ku sentaktîk e. Di fraza (57.b.)yê de jî dîsa guvaşa nêtar yanî ya normal hatiye bikaranîn û fokûs bi awayekî morfo-sentaktîk li ser cihnavê ye. Lê di fraza (58.b.)yê de cihnav, ne bi guvaşa normal ango nêtar lê bi ya dijber hatiye gotin û fokûsa dijber ava kiriye. Fokûsa ku bi guvaşê çêdibe di kurmancî de ji ya morfo-sentaktîk xurttir e. Ji ber wê jî digel ku di fraza (58.b.)yê de fokûs li ser rengdêrê ye, guvaşa dijber li ser cihnavê ye û fokûsa cihnavê ya bi riya guvaşa dijber, fokûsa rengdêrê betal kiriye. Jixwe di fraza (58.a.)yê de “baş” weke kontekst hatiye dayîn û loma jî ew êdî ne rema (rhema) lê tema ango topîk e. Her wiha lazim e mirov vêya bibêje ku guvaşa dijber dikare biçe ser rengdêrekê jî ku bi awayê morfo-sentaktîk hatiye fokûskirin. Weke mînak, di fraza (56.b.)yê de em dikarin guvaşa dijber daynin ser rengdêra ku jixwe di rewşa fokûsê de ye.

(59) a. *Kontekst*: Hevala te ya çawa?

b. Hevala min î BAŞ. (Hevala min a ne xerab lê ya BAŞ)

Em dikarin bibêjin ku di fraza (59.b.)yê de fokûs hem bi awayê morfo-sentaktîk hem jî prosodîk hatiye kodkirin. Dema ku guvaşa dijber lê zêde dibe mane jî bêtir dibe dijber. Yanî dixwaze bibêje “*hevala min, ne ya xerab lê ya BAŞ*”.

Ji bilî bikaranîna îzafeya “î”yê îzafeyên resen (ji bo nêr û pirhejmarîyê -ê, ji bo mê) jî di fokûskirina rengdêran de tînen bikaranîn. Lê hinek rewşên wan yên prosodîk ji hev cuda ne û ferqê di navbera rewşa guvaş û melodiya gotinê

(speech melody) wan de heye. Eger em bi mînakan sê rewşên van bikaranînan îzah bikin:

- (60) a. Hevala min î BAŞ
 b. Hevala min a BAŞ
 c. Hevala min (I) A BAŞ.

Li Mêrdînê ev her sê bikaranîn ji hene ku (60.a.) herçend forma (60.a.) zêdetir tê bikaranîn ji (60.a.) û (60.b.) ji aliyê maneyê ve li şûna hev tî bikaranîn û her du ji aliyê prosodîk ve weke yek yekîne tî gotin û di gotina bêjeyên wê de NK nîne. Lê di (60.c.)yê de piştî *hevala min* NK heye û piştê îzafê û rengdêr bi hev re hatine guvaştin. Şiroveya semantîk a vê bikaranînê, ji ya (60.a.) û (60.b.)yê cudatir e lewre fokûsa rengdêra wê ji yê din xurtir e. Yanî (60.a.) û (60.b.) bi awayekî monotonîk weke yek fraz tî gotin lê di (60.c.)ê de ew rîتما (rythem) wê diguhere û piştî ku NK berî rengêrê tê dayîn hem îzafê hem ji rengdêr bi hev re guvaşê distînin. Bi vî awayî hem melodiya axaftinê bêtir harmonîk dibe hem ji fokûsê tê cextkirin.³⁶

4. Temamker (complement): Dema ku navdêr an cihnavêk sereyê modîfiye dike, wê ji aliyê xwedîtiyê ve tamam dike û maneya xwedîtiyê çêdike.

1. Temamkerên ku cihnav in: Hin cureyên cihnavan dema ku piştî sereyên navdêrî tî wan ji aliyê xwedîtiyê (possessive) ve modîfiye dikin. Weke kategoriyeke serbixwe cihnavên xwedîtiyê tune ne. Mesela di îngilîzî de weke kategoriyeke serbixwe (his, her, their hwd.) cihnavên xwedîtiyê hene. Cihnavên kurmancî dema ku piştî navdêran tî bi alîkariya *îzafeyê* ve, bi navdêran re tî girêdan maneya xwedîtiyê çêdikin. Em dikarin weke çar kom wan kategorîze bikin ku weke tamamker tî bikaranîn:

a. cihnavên kesî (personal pronoun): Cihnavên kesî yê forma tewandî (oblîk) *mi, te, wî, wê, me, we, wan* piştî sereyan bî, ji aliyê maneya xwedîtiyê ve sereyan modîfiye dikin:

- (61) a. deftera mi/te/wî/wê/me/we/wan
 b. kitêba mi/te/wî/wê/me/we/wan

b. Cihnavên nîşander (demonstrative pronoun): Cihnavên nîşander eger berî navdêran bî tenê nîşanê dikin û wateya xwedîtiyê nadin. Lê dema ku piştî

³⁶ Ji bo tîkiliya rîtim, melodiya axaftinê û hêmanên prosodîk li vê gotarê binêre: Nootboom, Sieb. "The Prosody Of Speech: Melody And Rhythm". In *The Handbook Of Phonetics Sciences*. 640-673. W.J. Hardcastle and J. Laver (edit) Oxford: Blackwell, 1997.

navdêran tèn hem maneya nîşanê di wan de heye hem jî maneya xwedîtiyê li wan bar dibe. Dema ku weke paşnavdêrî bèn bikaranîn jî dîsa weke nîşanderên pêşnavdêrî li gor nêzîk/dûr, mê/nêr û yekhejmar/pirhejmar xwedî formên cuda ne:

	<i>nêzîk</i>	<i>dûr</i>
(62) a. <i>nêr</i>	deftera <i>vî</i>	deftera <i>wî</i>
b. <i>mê</i>	qelema <i>vê</i>	qelema <i>wê</i>
b. <i>pirhejmar</i>	hevalê <i>van</i>	hevalê <i>wan</i>

c. Cihnava vegerok (reflexive pronoun): Cihnava vegerok *xwe*, dema ku piştî navdêran tê wateya xwedîtiyê dide:

- (63) a. deftera *xwe*
b. navê *xwe*
c. ca *xwe*

Cihnava *xwe*'yê li hin herêmên weke Semsûr û Meletî, dema ku piştî navdêran tê maneya "wî/wê" dide.³⁷

d. Cihnava hevûdinî (reciprocal pronoun): Cihnava hevûdinî *hev/hevdû* dema ku piştî navdêran tê maneya xwedîtiyê çêdike û wan ji aliyê xwedîtiyê ve modîfiye dike.

- (64) a. defterê *hev*
b. malê *hev*
c. azadya *hev*

e. Cihnavên nenasyar (indefinite pronoun): Bêjeyên weke hinek, hemû, gelek hem weke çendiker hem hoker hem jî cihnavên nenasyariyê tèn bikaranîn. Dema ku piştî navdêran tèn, ew jî weke tamamkerên din maneya xwedîtiyê çê dikin:

- (65) a. hevalê *hemûya*
b. mala *geleka*
c. azadya *hinika*

2. Temamkerên ku navdêr in: Temamkerên navdêrî bi awayekî teorîk bêsînor dikarin piştî sereyê bèn û wê tamam bikin. Du navdêrên ku yek modîfiyeker yek jî modîfiyekirî ye frazên herî hêsan pêk tînin.

- (66) a. nanê *tenûrê*
b. pezê *gundiya*

³⁷ Tan, Samî. *Rêziman û Rastnivîsa Zaravayê Kurmancî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol. 2005. r. 116-117

Sere û temamkerên wê bi çend awayan dikarin bibin yek fraz. Weke mînak, dibe ku du an zêdetir temamker ji bo yek serêyê bîn bikaranîn. Eger sere ji bo du heb modîfîyekerên cuda hevbeş be, wê demê ne hewce ye her du sere jî bîn bikaranîn û dikarin bibin yek fraz:

- (67) a. *mala* koçera û *mala* bêkesa
 b. *mala* koçer û bêkesa
 c. *kitêbê* xwendekara û *kitêbê* mamosteya
 d. *kitêbê* xwendekar û mamosteya

Di fraza (67.a.)yê de sereya *mal'ê* ji bo *koçer* û *bêkesa* hevbeş e loma ya yekem dimîne û ya duyem dikeve û forma (67.b.)yê peyda dibe. Di fraza (67.c.)yê de jî sereya *kitêb'ê* ji bo *xwendekar* û *mamosteya* hevbeş e û ji ber ku hevbeş e ya duyem dikeve û forma (67.d.)yê peyda dibe.

Di hin frazan de jî dibe ku du sere ji aliyê yek navdêrî bê temamkirin. Eger du sereyên cuda hebin û modîfîyekera wan hevbeş be, ji bo du heb sereyên cuda yek temamker tê bikaranîn û wê demê, dibin yek fraz:

- (68) a. xwendekarê *zanîngehê* û mamostê *zanîngehê*
 b. xwendekar û mamostê *zanîngehê*

Herçend bi awayekî teorîk navdêr bi awayekî bêsînor dikarin bîn cem hev jî dema ku em li metnên sehayî yên herêma Mêrdînê dinêrin, xuya dibe ku herî zêde du navdêr tîn cem hev, sisê hindiktir in, çar û pênc gelekî hindik in. Weke mînak, di nav metneke sehayî de (7019 bêje), frazên ku ji çar navdêran pêk dihatin *dudu bûn*, ya ku ji pênc navdêran pêk dihat jî tenê yek bû.

- (69) a. "... *devê deriyê mala bavê xwa ...*"³⁸
 b. "... *heyra maçkirina ruwê xwa ...*"³⁹
 c. "... *nêriyê mala bavê wê ...*"⁴⁰

Di axaftina rojane de gelek caran bêjeyên têkildarî merivatî û malbatîyê weke temamker tîn bikaranîn û frazên dirêj çê dikin. Weke mînak, frazên jêrîn ji gelek navdêran pêk tîn û ji bo guhê kesî xerîb nayên:

- (70) a. *Daweta kurê metka ca min*
 b. *Keça xaltika amojna bûka me*

³⁸ Kartal, Lokman. *Rêjeya Bikaranîna Dengan Di Devoka Tûr Abdîn/Torê De (Kercos/Gundê Xerabêna)*. Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanîsta Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn. 2013. r. 19.

³⁹ Kartal, h.b., r. 13.

⁴⁰ Kartal, h.b., r. 15.

Dema ku rengdêr li sere û tamamkeran zêde dibin li gor rewşa wan a fokûsê îzafeya “î”yê an jî yên resen *ê/a* tên bikaranîn. Weke ku berî jî me got, forma “î”yê pir berbelav e. Dîsa dema ku navbera prosodîk ango NK hebe, *a/ê* tên tercihkirin û fokûs xurttir e.

- (71) a. “... li ser diranekî wî nî kursiya ...”⁴¹
b. “... a xwe yî dinê ...”⁴²
c. “... lawê apê keçikê (I) yê heq ...”⁴³

Frazên daçekî jî dema ku weke modîfîyeker tên bikaranîn û dikevin ber fokûsê dîsa heman rewş diqewime. Yanî bi “î”yê dibin hêmana fokûskirî û dema ku NK û îzafeyên *a/ê* bên bikaranîn jî fokûsa xurt çêdibe. Em ji bîr nekin ku her du awayên fokûsê jî maneyên dijber çêdikin. Lê ya ku bi îzafeyên *a/ê*yê çêdibe xurttir e û bêtir maneyeke dijber dide:

- (72) a. mala Ehmed î li gund (ne ya li bajêr an cihekî din lê ya gund)
b. mala Ehmed (I) a li gund (ne ya li bajêr an cihekî din lê ya li gund)
c. arvanê me yî li êş (ne yê li embar an cihekî din lê yê li êş)
d. arvanê me (I) yê li êş (ne yê li embar an cihekî din lê yê li êş)
e. kurê Eyşe yî li Stenbolê (ne yê li Mêrdîn an bajarekî din lê yê Stenbolê)
f. kurê Eyşe (I) yê li Stenbolê (ne yê li Mêrdîn an bajarekî din lê yê Stenbolê)

Bikaranîna hêmanên prosodîk di hin rewşan de, ne tenê ji bo çêkirina fokûsê ye lê maneya hin frazên ku bi du şiklan dikarin bên famkirin jî ji hev cuda û zelal dike. Ji ber ku di hinek formên de ew tevlihevî dikare çêbibe. Weke mînak em li her du formên li jêrîn binêrin, xuya dibe ku ne alîkariya prosodîk be zelalî çênabe:

- (73) a. *lawê birê min î mezin*
b. *lawê birê min ê mezin*

Her du frazên jorîn, dema ku alîkariya prosodîk nebûya me ji hev dernedixist. Ji ber ku em dikarin ji bo frazên (73.a.) û (73.b.)yê dikarin bipirsin ku gelo rengdêra *mezin* modîfîyekera *birê min* e an jî ya bêjeya *law*ê ye? Bi gotineke din, gelo yê mezin, *bira* ye an jî *law* e? An jî eger çawa be rengdêr ji bo

⁴¹ Koşar, Fikret. *Bikaranîna Rengdêran di Çîrokên Devoka Qoserê (Mêrdînê) de*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn. 2014. r.18.

⁴² Demirkaya, h.b., r. 9.

⁴³ Ayta, Ramazan. *Çîrok û Çîrçîrokên Kaniya Xezalan*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn. 2013. r.12.

modîfîyekirina *law* e û çawa be ji bo *bira* ye? Dema ku em li bikaranînê binêrin, em dibînin ku bi awayekî prosodîk ji hev tèn cihêkirin:

- (74) a. *lawê birê min î mezin*
 b. *lawê (I) birê min î mezin*
 c. **lawê birê min (I) î mezin*
 d. *lawê birê min ê mezin*
 e. *lawê (I) birê min ê mezin*
 f. *lawê birê min (I) ê mezin*

Di fraza (74.a.)yê de NK nehatiye bikaranîn loma jî yê *mezin*, *law* e. Di fraza (74.b.)yê de NK piştî *law*'ê hatiye bikaranîn û *birê min î mezin* weke yekîneyeke sentaktîk hatiye parastin û ji ber ku rengdêra *mezin*'ê di nav sînorên wê yekîneyê de maye, *mezin* ji bo *bira* yî ye. Di fraza (74.c.)yê de ji ber ku berî îzafeya “î”yê NK nikare bê bikaranîn rewşeke nerêzimanî çêbûye. Di fraza (74.d.)yê de jî rewş, weke ya fraza (74.a.)yê ye. Weke ku me berê jî gotibû, herçend ne bi qasî forma îzafeya “î”yê jî be ev form jî heye û (74.d.) û (74.a.) li şûna hev dikarin bèn bikaranîn. Di fraza (74.e.)yê de NK piştî *law*'ê ye û *birê min ê mezin* yekîneyeke sentaktîk pêk aniye ku rengdêra *mezin*'ê di nav sînorên wê de maye û loma jî rengdêra *mezin* ji bo *law*'ê hatiye bikaranîn. Di fraza (74.f.)yê de jî NK piştî *lawê birê min* hatiye bikaranîn ku di vir de *lawê birê min* weke yekîneya sentaktîk hatiye bikaranîn û em fam dikin ku *mezin* ji bo *law*'ê hatiye bikaranîn. Baş e, li vir pirseke wisa em dikarin bipirsin: Eger di (74.a) û (74.f.)yê de *law*, *mezin* be û rengdêra *mezin* jî ji bo *law*'ê be, çima em rengdêrê nêzîkî navdêra wê bikar naynin û nabêjin:

- (75) a. *lawê mezin î birê mi*
 b. *lawê mezin ê birê mi*

Belê, ev bikaranîn jî hene lê bi awayekî pragmatîk di maneyê de cudahî heye: Di frazên di (74.a) û (74.f.)yê de fokûs li ser *mezin* e. Lê di (75.a) û (75.b.)yê de fokûs ne li ser *mezin* e lê li ser *birê min* e. Weke me berê jî got, dema ku em ji guvaş û NK îstîfade bikin wê demê di frazeke weke ya (75.b.)yê de fokûsa xurt çêdibe:

- (76) b. *lawê mezin (I) Ê BIRÊ MI*

5. Risteya peywendiyê (relative clause): Dema ku sereya frazê ji aliyê risteyekê tê modîfîyekirin ku bingihaneka (subordinator) “ku”yê, peywendiyê di navbera sere û risteyê de çêdike, ew riste dibe risteya peywendiyê. Bikaranîna *ku*'yê herçend di kurmanciya standart de tendanseke xurt be û di asta îcbariyê

(obligatory) de be jî, di devokên kurmançî de opsiyonel e. Lê li hin herêman herçend dîsa opsiyonel be jî bi awayekî xurt tê bikaranîn:

- (77) a. "... *tiştê gi digot ...*"⁴⁴
 b. "*Gava ku pîrê di xew re diçû ...*"⁴⁵
 c. "... *jinika kû merê wê çûya hecê*"⁴⁶
 d. "*Tiştê mi gotiyî ...*"⁴⁷

7. Frazên daçekî: Dema ku daçek bi navdêran re bên bikaranîn, frazên daçekî çêdikin. Ew frazên daçekî bixwe jî weke modîfîyekerê navdêrekî dikarin bên bikaranîn.

- (78) a. "... *eskerê li ber derî ...*"⁴⁸
 b. "... *ava li ber bêrma ...*"⁴⁹
 c. "... *marê ser devê kaniyê ...*"⁵⁰
 d. "... *hevalek ji yê we ...*"⁵¹

ENCAM

Modîfîyekerên sereyên frazekê dibe ku pêşnavdêrî (prenomina) yan jî paşnavdêrî (postnominal) bin û ev tiştekî tîpolojîk e. Di kurmançî de û her wiha di devoka Mêrdînê de jî gelek cure modîfîyekerên paşnavdêrî hene û ji yê paşnavdêrî gelekî komplîketir in. Di peyvrêziya frazên navdêrî de ev xalên jêrîn tesîrdar in û rewşên sentaktîk ên cuda derdixin holê:

1. Topîkalîte, di hinek rewşan de tesîrê li peyvrêziya frazan dike. Ji ber ku di topîkbûnê de hêmana girîng li gor yê dîn bêtir li pêş cih digire. Çendîkerên partîtîf yê weke *hinik*, *gelik* hwd. ji ber rewşa hiyerarşîya topîkbûnê, hem berî hem jî piştî sereyan dikarin bên bikaranîn. Lewre di hin rewşan de rolên semantîk yê peyvrêziyê (semantic role of the word order) hene.

⁴⁴ Akbaş, Mehmet Şerif, *Di Devoka Qoserê De Rêjeya Bikaranîna Dengan*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yê Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn. 2013. r. 13.

⁴⁵ Şimşek, Ahmet. *Rêjeya Bikaranîna Dengan Di Devoka Kercosê De (Wek Mînak Şeş Çirokên Herêma Kercosê)*. Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî yê Li Tirkiyeyê Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn. 2013. r. 15.

⁴⁶ Derin, İpek. *Frekança Tîpê Kurdî Devoka Nisêbînê da (Mêrdîn)-Rêjeya Bikaranîna Dengan* Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî yê Li Tirkiyeyê Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn. 2014. r. 3.

⁴⁷ Baş, Abdulhekîm. *Rêjeya Bikaranîna Dengan Di Devoka Qoserê De*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yê Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn. 2013. r. 11.

⁴⁸ Çoban, h.b., r. 13.

⁴⁹ Çoban, h.b., r.15.

⁵⁰ Kartal, h.b., r. 19.

⁵¹ Güneş, Mehmet Bakır. *Rêjeya Bikartanîna Dengan Di Devoka Tor Abdîn De*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yê Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn. 2013. r. 19.

2. Weke hêmanek prosodîk, guvaş di hin rewşan de fonksiyona bêjeyê diyar dike. Weke mînak, dema ku *xalê Ehmed* tê gotin, eger guvaş li ser *Ehmedî* be, wê demê *xal* modîfîyeker *Ehmed* jî sere ye lê eger guvaş li ser *xalî* be *xal* sere û *Ehmed* jî modîfîyeker e.

3. Prosodî alîkariya diyarkirina sînorên frazan dike. Bi taybetî navbera kurt (minor break) dide zelalkirin ku sînorê frazê heta ku ye û kîjan modîfîyeker di nav wê yekîneya sentaktîk de maye. Weke mînak, dema ku “*xwendekar giş (I) hatin*” û “*xwendekar (I) giş hatin*” tê gotin, bi xêra navbera kurt tê famkirin ku di ya pêşî de *giş* modîfîyeker e û beşek ji frazê ye lê di ya dawî de hokera lêkerê ye.

4. Di kurmançî de dema ku ji yekê bêtir rengdêr sereyekê modîfîye dikin, pozîsyona nêzîkbûn û dûrbûna wan û ya sereyê weke îngilîzî û hin zimanên din ne xwedî cihêkî standard in lê rêza wan guherbar (flexible) e. Yanî sentaks û peyvîziya kurmançî rê dide ku bi hev biguherin û ev guherîna wan jî bi fonksiyonên pragmatîk ve girêdayî ye ku tesîrê li şiroveya wan a semantîk dike. Weke mînak, di îngilîzî de dergûşa *xweşik û darîn* bê gotin divê *darîn* nêzîkî dergûşê bê bikaranîn û ev yek li gor hiyerarşiya navbera rengdêran diqewime. Lê di kurmançî de hiyerarşiyeke standard a bi vî awayî di navbera rengdêran de tune, peyvîziya wan guherbar e û guherîna peyvîziya wan jî bi rewşa wan a topîkbûn û fokûsê ve girêdayî ye. Ji ber topîkbûn û fokûsê peyvîziya wan dikare biguhere ku pozîsyona nêzî sereyê topîkbûnê û ya ber bi dawî jî fokûsê nîşan dide. Yanî dema ku fokûs li ser rengdêrê be berî îzafeyê tê bikaranîn û rengdêr diçe dawî.

5. Ladana (deletion) pêkhênên hevbeş, çî sere çî jî modîfîyeker, tesîrê li peyvîziya frazan dike. Weke mînak, di fraza *mala koçera û mala bêkesa* de ji sereyên hevbeş yek dikeve û di *xwendekarê zanîngehê û mamostê zanîngehê* de jî modîfîyekera hevbeş *zanîngeh* dikeve.

6. Dema ku ji yekê zêdetir temamker û rengdêr ji bo yek sereyê tîn bikaranîn, pozîsyona pêşî pozîsyona herî tematîk (thematic) e û ya dawî jî ya herî rematîk (rhematic) e. Loma kîjan modîfîyeker bê fokûskirin, diçe dawiyê û ji îzafeyê tê îstîfadekirin. Weke mînak, dema ku *keça Ehmed î mezin* tê gotin fokûs li ser *mezinê* ye lê dema ku em dibêjin *keça mezin î Ehmed* fokûs li ser bêjeya *Ehmedê* ye.

7. Risteyên peywendiyê ku bi awayekî obsiyonel bi “*gi/go/ku/kû*”yê çêdibin weke modîfîyekerên navdêran her dem paşnavdêrî ne û hemû taybetiyên risteyeke normal nîşan didin.

8. Frazên daçekî jî weke modîfîyekerên navdêran tîn bikaranîn û pozîsyona wan hişk e û ji bilî rewşa çendîkerên partîtîf tu carî berî navdêran nayên û modîfîyekerên paşnavdêrî ne.

ÇAVKANÎ

- Akbaş, Mehmet Şerif. *Di Devoka Qoserê De Rêjeya Bikaranîna Dengan*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013.
- Alkan, Fırat, *Di Hin Dûrikên Ji Herêma Mêrdîn de Rengdêr*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2014.
- Arslan Aydın, Gulçin. *Rêjeya Bikaranîna Dengan Di Herêma Torê de*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013.
- Atuş, Ali. *Di Devoka Çiyayê Mazî de Bikaranîna Hevalnavan*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2016.
- Ayta, Ramazan. *Çîrok û Çîrcîrokên Kaniya Xezalan*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013.
- Baş, Abdulhekîm. *Rêjeya Bikaranîna Dengan Di Devoka Qoserê De*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013.
- Bilbil, Mikail&Baran, Bahoz. *Rêzimana Kurmancî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Amedê, İstanbul, 2008.
- Bulgan, Bilal. *Bikaranîna Hevalnavan (Rengdêran) Di Devoka Herêma Kercewsê De*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013.
- Ciwan, Murat. *Türkçe Açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi / Rêzimana Kurdî Bi Şîrovekirina Tirkî*, Zekisan Matbaası, Diyarbakir, 2014.
- Çoban, Mehmet. *Bikaranîna Rengdêran Li Herêma Midyadê*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2014.
- Demirkaya, İslameddin. *Di Nava Eşîra Morîkan De Rêjeya Zayenda Bêjeyan*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya

- Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2014.
- Derin, İpek. *Frekansê Tîpê Kurdî Devoka Nisêbînê da (Mêrdîn)-Rêjeya Bikaranîna Dengan*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2014.
- Ebûzeyd, Sanya Cabar. *Cihgîhorîna Kerestan Di Ristê Da (Govara Badîni)*. Teza Doktorayê, Zankoy Soran - Fakultî Adab - Beşî Kurdî, Kurdistan/Iraq, 2013.
- Bedirxan, Emîr Celadet & Lescot, Roger. *Kürtçe Grameri*, Doz Yayınları, İstanbul (sal nehatiye diyarkirin).
- Endley, Martin J. *Linguistic Perspectives on English Grammar: A Guide for EFL Teacher*, Information Age Publishing, inc. Charlotte -America. 2010.
- Erguvanlı, Eser Emine. *The Function of Word Order in Turkish Grammar*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1984.
- Geniušiene, Emma. "Passives in Lithuanian (in comparison with Russian)" in *Passivization and Typology Form and Function*. Editor: Werner Abraham & Larisa Leisiö, (p. 29-61), John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2006.
- Givón, Talmy. *Syntax, An Introduction, Volume I*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 2001.
- Givón, Talmy. *Syntax, An Introduction, Volume II*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 2001.
- Güneş, Mehmet Bakır. *Rêjeya Bikaranîna Dengan Di Di Devoka Tor Abdîn De*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013.
- Halliday, M.A.K. *Language Structure And Language Function in On Grammar*, Edited by Jonathan Webster (2005), Continuum, London-New York, 1970.
- Hopper, Paul J. "Some Principles of Grammaticization" in *Approaches To Grammaticalization*, John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia, 1991.
- İldem, Abdulkadir. *Dengbêj Mihemedê Xursî*. Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013.
- Kartal, Lokman. *Rêjeya Bikaranîna Dengan Di Devoka Tûr Abdîn/Torê De (Kercos/Gundê Xerabêna)*. Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha

- Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2013.
- Kompe, Ralf. *Prosody In Speech Understanding Sysytems*. Springer, Berlin, 1997.
- Koşar, Fikret. *Bikaranîna Rengdêran di Çîrokên Devoka Qoserê (Mêrdînê) de*. Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn. 2014.
- Larson, Richard & Yamakido, Hiroko. “*Ezafê And The Deep Position Of Nominal Modifiers*” in *Adjectives And Adverbs Syntax, Semantics, And Discourse*. Edited By Louise McNally and Christopher Kennedy. Oxford University Press, Oxford. United Kingdom, 2008.
- Lyons, Christopher. *Definiteness*, Cambridge University Press. Cambridge, United Kingdom, 1999.
- Makas, Hugo. *Kurdische Texte im Kurmânji – Dialekte Aus Der Gegend Von Mêrdîn & Eine Probe Des Dialektes Von Diarbekir; Ein Gedicht Aus Gâwar; Jezidengebete* Apa – Philo Press /Amsterdam,1979.
- Malmîsanij. M. *Kurmancca Île Karşılaştırmalı Kiramncca (Zazaca) Dilbilgisi*, Weşanxaneyê Vateyî/Vate Yayinevi, İstanbul, 2015.
- Nooteboom, Sieb. “*The The Prosody Of Speech: Melody And Rhythm*”. in *The Handbook of Phonetics Sciences. 640-673*. W.J. Hardcastle and J. Laver (edit) Oxford: Blackwell, 1997.
- Qanatê Kurdo. *Rêzimana Kurdî-Kurmancî-Soranî*, ji soranî wer. Zülküf Ergün, Weşanên Nûbiharê, İstanbul, 2013.
- Svenonius, Peter. “*The Position Of Adjectives And Other Phrasal Modifiers In The Decomposition of DP*” in *Adjectives And Adverbs Syntax, Semantics, And Discourse*, Editor: Louise McNally and Christopher Kennedy, Oxford University Press, Oxford-United Kingdom, 2008.
- Şimşek, Ahmet, *Rêjeya Bikaranîna Dengan Di Devoka Kercosê De (Wek Mînak Şeş Çîrokên Herêma Kercosê*. Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn. 2013.
- Tan, Samî. *Rêziman û Rastnivîsa Zaravayê Kurmancî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2005.